

Vechile tipărituri închid între scoarțele lor, pe lângă valoarea intrinsecă a textului, prețioase urme de istorie și limbă arhaică românească, purtând pecetea irepetabilului. Adnotările marginale întâlnite pe filele unor cărți sau manuscrise uitate de vreme, aflate în patrimoniul nostru spiritual, se circumscriu într-o inedită cronică a timpului, improvizată, deseori subiectivă, dar de fiecare dată trădând un adevărat cult pentru cărți al celor ce le moșteneau sau răsfoiau. Căci însemnarea lor, așternută fie pe marginile unor foi, la sfârșitul unor capitole, fie pe foile liminare sau pe forțașul copertilor depășea prin intenție sfera faptului anodin, încercându-se dintru început de o anume gravitate proprie unor inscripții sortite să dureze în timp. Având conștiința perenității însemnului lăsat, a faptului că acesta va intra, împreună cu numele lor, în posteritate, intuiau că nu fac astfel altceva decât să urmeze calea firească a cărții. De aici formularea vădit protocolară cu care debutează majoritatea însemnărilor de proprietate, cu un cuprins oarecum convențional, conceput, desigur, după o stereotipie deja încetățenită. Odată scrise, numele lor aveau să fie pomenite de urmași, dar, dincolo de formulele în care își enunțau dreptul lor nestrămutat de proprietate, întărit în final de aproape nelipsita anatemă, majoritatea însemnărilor comunicau date și fapte de interes istoric, social, economic sau meteorologic menite să reconstituie peste timp etape distincte din trecutul unei colectivități, văzută în cele mai diverse ipostaze.

Sesizând valoarea acestor surse inepuizabile de informații, N. Iorga vedea scrisă în însemnări „istoria, care nu e compusă, ci numai însăilată, notată incidental și sporadic, de cei modești și puțin cărturari uneori, cari nu se gîndesc nici la un patron, nici la un public ci pun pe hîrtie ce știu, din simplul impuls instinctiv de a nu lăsa ca faptele să se piardă ori din nevoie de a face și pe alții, necunoscuți, martori ai suferințelor, isprăvilor și întîmplătoarelor bucurii ale lor.

E istoria țării prin cei mici¹.

Ele constituie deci o posibilă interpretare a unor întîmplări de demult, ce vine să surprindă ecoul unor evenimente în rîndul celor mulți, lupta lor cu vitregiile istoriei și ale naturii. Diversitatea acestor mărturii documentare este așadar dictată de însăși poziția pe care autorul lor cvasianonim o avea față de faptele cu care venea în contact, de modul în care era impresionat de acestea, socotindu-le ieșite din comun, edificatoare pentru o epocă și pentru un anume mediu social, relevînd „o viață internă, morală pe care n-am cunoaște-o altfel, dînd nota exactă a sufletului țării în deosebite vremuri și în clase deosebite”². Descifrate și studiate la rîndul lor, s-a încercat o clasificare a acestor însemnări, prelucrarea unui tezaur paleografic de o asemenea întindere oferind

¹ N. Iorga, *Istoria țării prin cei mici*, în *Revista istorică*, VII, 1921, nr. 1—3, p. 26.

² Ibidem, p. 51.

nenumărate concluzii. O recentă contribuție³ privind valorificarea sistematică a acestui gen de însemnări le împarte în nu mai puțin de 13 domenii: istorie politică internă; războaie, ocupații străine, năvăliri de pradă; istorie economică, socială, administrativă, drept; starea timpului și influența sa asupra agriculturii și a pieței; inundații; lăcuste; epidemii; epizootii; învățămînt; prețul și circulația cărților; incendii; cutremure de pămînt; eclipse, comete, mitologie populară; cronici mici.

Desigur, ordonate după asemenea criterii, aceste însemnări din bătrîni îmbrățișează o multitudine de aspecte ale vieții unui popor, constituindu-se în izvoare documentare ce nu pot fi neglijate. Lăsînd „scrisoare” urmașilor despre evenimentele pe care le-a trăit, cronicarul — martor ocular transmitea, inerent, mostre vii de limbă veche românească, cu toate particularitățile fonetice și lexicale ale graiului respectiv, transcrise cu aceeași spontaneitate.

Însemnările olografice pe care le vom comenta, în întregime inedite, sint culese din părțile Hunedoarei, zonă în care circulația unor valori bibliofile a fost deosebit de intensă de-a lungul timpului⁴.

Primul ex-libris pe care-l transcriem are o valoare memorială în sine, aducînd date noi în ceea ce privește reconstituirea renumitei biblioteci a stolnicului Constantin Cantacuzino. Este vorba despre o carte intrată recent în colecția muzeului din Deva⁵, o ediție din Toma d'Aquino — *Commentarii in octo libros politicorum Aristotelis*, Paris, 1645 — pe a cărei pagină de titlu, în subsol, apare scris în limba latină: „*Ex libris Constantini Cantacuzeni*” (fig. 1). Consemnînd acest ex-libris, semnalăm, în același timp, o carte necunoscută provenind din biblioteca marelui umanist, nementionată pînă în prezent în cataloage⁶.

E posibil ca această carte să fi fost cumpărată de stolnic tot în perioada studiilor sale padovane (1667—1669), deși ea nu apare inserată în catalogul pe care meticulosul învățacel îl începuse la 1 iulie 1667 și care se află între manuscrisele notelor sale de călătorie. El nu a mai reușit, poate, să țină ritmul propriilor achiziții, numeroasele cărți pe care le-a strîns și depozitat la Mărgineni depășind încercările sale de catalogare. Presupunem însă că, studiînd la Padova filosofia și teologia din unghiul școlii aristotelico-tomiste, el nu putea să se fi mulțumit doar cu cele cîteva comentarii aparținînd unor exegeți ai ordinului Dominicanelor, identificate în biblioteca sa, fără să posede de fapt nici o lucrare din opera principalului reprezentant al curentului scolastic. Dar enigmele legate de această importantă carte sint nu atît în ceea ce privește procurarea ei cît calea pe care a urmat-o apoi. Un indiciu, nu întru totul suficient dar în măsură să permită noi supoziții privind circulația ei, ne oferă o a doua însemnare, mai tirzie, aflată, de asemenea, pe foaia de titlu a cărții respective: „*Conventus V(ajda) Hunjadiensis 1740 die 18 x (decem)bris*”. Rezultă că la data menționată cartea intrase în posesia

³ Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Ed. Junimea, 1975.

⁴ Au mai fost publicate însemnări provenite de pe tipărituri existente în această zonă a țării de către N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, II, Buc., 1906, (vol. XIII din *Studii și documente cu privire la istoria României*); Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913.

⁵ Cartea a fost achiziționată în luna decembrie 1976 de la colecționarul Nicolae M. Isac din Zlaști—Hunedoara.

⁶ Corneliu Dima—Drăgan, *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino stolnicul*, Buc., 1967; Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, Minerva, Buc., 1973.

unei mănăstiri franciscane din Hunedoara, fără a putea deduce dacă ea s-a dezmembrat din biblioteca stolnicului înainte sau după 1716. Cercetări ulterioare ar putea dovedi dacă această carte a făcut obiectul unui schimb sau donații din partea stolnicului, sau, asemenea altor valoroase tipărituri și manuscrise, s-a înstrăinat după moartea lui.

Un alt ex-libris care se distinge prin apartenența sa apare pe un exemplar din **Îndreptarea legii**, Tîrgoviște, 1652, aflat, de asemenea, în colecția muzeului din Deva, din anul 1963, cu următorul conținut: „*Avram Iancu, Prefectul Leg. Aurarie Gemine și Advocat*“ (fig. 2 a, b). Scris cu litere latine, acest autograf al marelui tribun datează de la mijlocul veacului trecut, înlocuirea alfabetului chirilic producîndu-se, în fapt, în Transilvania încă înainte de 1860. Faptul că această pravilă a aparținut lui Avram Iancu, sau a fost lecturată numai de către acesta, se înscrisa pe linia preocupărilor sale juridice, semnătura pe care craiul moșilor și-a lăsat-o, poate într-un ceas de restriște, avînd o putere evocatoare, cu atît mai mult cu cît ea apare pe o monumentală tipăritură care a avut o circulație tocmai în zona fierbinte a Munților Apuseni. O atestă însemnările cu caractere chirilice care se află pe filele marginale ale acestui exemplar, cum ar fi aceea mai sugestivă de la paginile 70—71: „*Eu popa Avram Sicoe din Sohodol dau această pravilă părintelui popa Mihuț și popa Ionuț Neacși din Albac (...) 40 de numărături patruzeci de numărât pentru cîtu oam luat și eu și nu o da(u) de moșie numai zlot o puț (?)*. Și cînd le-aș da bani mai sus numiți să fie teamă nu aș lua bani. Și cartea a mea aceasta să știe cum că simtu (p)erdute din (în)ceputul cărții (...) și sfîrșitul cărții de la glava 45 pînă la (...)” 1772, mesța iulie, 5 ziua“.

Acest gen de însemnare, fie că se referă la o achiziție sau la o donație de carte, este edificator pentru înalta prețuire pe care diverșii posesori succesivi o arătau acestor bunuri rare, pe care reușiseră să le obțină nu de puține ori cu dificultate și care constituiau obiectul unor serioase tranzacții. Formula introductivă este aceeași, numindu-se de regulă cartea („această sfîntă carte care se cheamă...“) sau enunțîndu-se, la fel de protocolar, pentru cei ce vor veni, dreptul de proprietate („cum să se știe...“). ca în această însemnare aflată pe un exemplar rar din **Evangelhia învățătoare**, Mănăstirea Deal, 1644, identificat de noi în satul Gôhatea⁸ (fig. 3): „*Cum să știe că am cumpărat eu popa Matei această carte anume mîrgărit de la popa Radu fratele lui Mihail răspopit de la Vorța dereptul ban un zlot. În luna lui martie zile 25 leat 7180 (1672). Pisa⁹ ast erei¹⁰ Matei*“.

După ce specifica prețul cărții, posesorul și cei ce, eventual, urmau să o moștenească, se încheia de obicei cu un înfricoșător blestem pentru acei care ar îndrăzni să-și însușească cartea pe nedrept. Iată o mostră, găsită la Beriu, lîngă Orăștie, pe un exemplar din **Antologhionul** tipărit la Rimnic, în 1737: „... *Eu popa Iosiv din Beriu, cu 32 de florinți cu ai miei bani anii domnului leat 1782 (...) Al mieu să fie și al cupiilor miei*

⁷ Semnele de suspensie marchează, după caz, o lectură imposibilă datorată ștergerii textului, grafiei ilizibile sau deteriorării filelor prin tăierea marginilor la legat. O lectură nesigură este marcată prin semnele de interogație.

⁸ În afara fondului de carte veche românească existent la Muzeul județean din Deva au mai fost studiate exemplare aflate în posesia unor biblioteci parohiale din județul Hunedoara.

⁹ pisa (pisah) = am scris.

¹⁰ erei (ereu) = preot.

în veci. Iară de s-ar pune cineva împotriva copiilor mici să li-l ia să fie afurisit de 318 sfinți părinți de la Nicheia“.

Multe însemnări se întind pe mai multe pagini, chiar dacă cuvintele sînt presărate, cu destulă larghețe, în subsol, scurta însemnare anterioară desfășurîndu-se nu mai puțin decît pe 13 pagini. O tipică notiță de proprietate, scrisă pe 46 de pagini, găsim pe un exemplar din **Biblia** apărută la Blaj, în 1795, existent în fondul de carte veche românească al muzeului din Deva: „Această sfîntă carte care se cheamă Biblia oau cumpăratu Hrista Grigorie lui Ilie cu soțu său Simtioana și cu Scrobu Sition a lui Petrașu cu soțu lu Barbură de-au dat pe ea Gligorie nouăsprăzece zloți și Simtioan cinci zloți și oau datu de pomană la beserica din Gura Negrii să aibă pomenire sufletească și eu și neamurile loru în veci vecilor fiind popi în poporu popa Anghelu și popa Dumitru în anii în 1805 iunie 26 zile iar cine o va fura să fie afurisitu de trei sute optusprăzece de părinți sfinți de la săboru Nicheii și de la Beserică și Dumnezeu și de toți sfinții“.

Peste cîteva sute de pagini, într-o însemnare mai tirzie, se arată adevăratele avatururi prin care a fost pusă cartea să treacă, ceea ce îl face pe dreptul moștenitor să întărească încă o dată afurisenia părinților săi: „În anul 1837 s-au fost înstrăinat această sfîntă biblie s-au furatu neștiind nime ce s-au făcut numai omul cel rău și blăstămat după ce s-au știut în rușine au fost înaintea sfintei biserici și a oamenilor de Bota Ion parhon dascălu v-o dus în Abrudu în orașu și și v-o vîndut cu 2 galbeni cu 23 de zloți la Toma Sohlodeanu din orașu den sus măritat Pupăzariu iară Pupăzariul vînzîndu-o la un morariu a finăsului a șpanului cu 50 de zloți această biblie iară eu Hrista Gheorghie fiindu-m ca moșie sau a părinților și a neamului meu Hrista Gligorie fiind eu Hrista Gheorghie slugă în orașul Abrudului cu îndemnarea și agiutoariul lui Dumnezeu eșîndu-mi înaintea ochilor miei am cunoscutu scrisoarea cinstiților părinți și blăstămul lui popa Anghel și a lui Necșu popa Dumitru. Dinsul su în tuduman înaintea oamenilor străini am înștiințat la Gura Negrii la popa Scrob Nicolae fiind cantor Briciu Florea la Abrudu și eu fiind acolo oam căpătat cu cheltuială prin judecata Domnului din birău Racoși această sfîntă carte și prin mărturii cine va îndrăzni a două oară a o înstrăina afurisit de Dumnezeu precum iaste scris mai întîi de preoți“. Cartea a circulat în zona satelor moțești Gura Negrii, sat desființat și înglobat la comuna Vadul Moților, și Săcătura, vechea denumire pentru Vadul Moților (în prezent în județul Alba).

În același fond, întîlnim pe un exemplar din **Noul Testament de la Bălgrad** (1648), provenit din Cărmăzânești — Gurasada, o însemnare avînd configurația unei cronici amănunțite, deși începutul s-a pierdut, despre destinul unei cărți rămase fără stăpîn: „...pre fratesu popa Danil din Vorța și s-au mărturisit înaintea lui Dumnezeu și a milostiveniei sale și după mărturisirea lui s-au și prestăvit¹¹ și după moartea lui i s-a cuvinit ca să-i cînte un sfînt sîrindar. Și așa am lăsat și noi această carte în mîna părintelui Danil cum să va apuca să slujească lui Dumnezeu printr-acel suflet acel sfînt sîrindari. Să rămînă cartea milostivei sale la beserica Vorții iar să nu l-ar putea sluji milostiva sa să-l dea în mîna altui cîstit și dintre cei cuvioși preuți cari să poată sluji Domnului acest și în frișat (?) slujbă pre care s-au și făgăduit cartea aceasta iar cine or da pe bani în vînzare sau într-altă parte de cu-

¹¹ a prestăvi = a muri.

mu-i scris aici și cine ar face aceasta să fie lepădat de împărăția Domnului Iisus Hristos și cei sfinți arhieriei. Sau protopop s-ar afla și ar găsi această sfântă carte alta asupra procopsit de nu-i polojenie aici suflețește v-o face această carte bir de oar afla să o ia ca niște stăpini și pre această sfântă oa da și pre acei prestupnici oar certa cu certare în săborul sfânt și de va face cartea mai multă decât acel sfânt sărindar să intre al săracilor cari au rămas de popa Ion numite Mărinca și Răboca și această polojenie oam scris în Vorța în casa lui popa Danil întru anii Domnului 1714 meșta martie 2 zile. Noi smeritul sfânt săbor Cozop (?) Iosif ot Dobra și eu popa Sava fiind giuratu în Sirbi“.

O veche tipăritură putea însemna obiect de litigiu dar și de împăcare, de iertare a unor păcate nu tocmai mici, în notița de mai jos dăruirea unei cărți fiind socotită ca o modalitate de a răscumpăra vina unui omor. Finalul însemnării, descifrate pe un **Chiriacadromion** tipărit la Alba Iulia, în 1699, existent la Hunedoara, este aparte prin faptul că cei asupra cărora este lăsat blestemul nu sînt cei ce ar cuteza să o fure ci acela care o va vinde: „Această sfântă carte anume păucenie este a lui Filimon Ion din Cărpiniș care oa cumpărat Irimie Groza pentru greșala ce-au ucis pre Filimon Mihai și au făcut pace cu feciorul lui Filimon Mihai și cu tot neamul lui dempreună înaintea satului și înaintea spanilor și a toate chisturile vermeaghie¹² Hinidorii pentru să fie om slobod de tot neamul lui Filimon Mihai pre pacea cea făcut și să ține mai mic și plecat a tot nemzatul lui Filimon Mihai din Cărpiniș pentru greșala ce-au ucis pre Filimon Mihai. Iară eu popa Avram fiind popa în Cărpiniș în 3 ani de zile și fiind răzmiriță rea și ne putînd griji de dînsa oa dat Filimon Ion depreună cu Irimie Grozea și cu tot nemzatul lor depreună la mine la popa Avram din Cărpiniș să portă griji de dînsa ca și de cărțile mele și să fu de pomini aceste 2 suflete la sfînta leturghie cît voi costa pre lume și au zis Filimon Ion cătră mine părinte popa Avram să porți grije de carte să nu să răsipesc fiind acesta răzmiriță că cu sufletul meu să va da domnul cea sfîntă pace. În țara noastră nime nu va lua de la molitva ta decă vei fi aci împrejurul nostru că port grije de dînsa altul nime în țara noastră. Și Irimie Groza încă au zis ca unde voiește Filimon Ion și eu acolo voiesc cu tot sufletul meu și să vă spășiți de la Hristos amin. Iară pre bani să nu poată da nici întru chip această sfîntă carte anume păucenie că eu Irimie Groza las blăstăm cine o va vinde pre bani să fi blăstămat acel om“.

Anatemele devin cu timpul mai puțin grave, păstrîndu-și mai mult un caracter simbolic, printr-o atenuare a învelișului mistic¹³. Pe un **Strastnic** tipărit la Blaj, în 1773, depistat în zona Hațegului, la Cîrnești, se spune: „În anul 1821 în luna lui martie în 25 de zile de jupîneasa Iordan S. Anița s-au luat acest a Cîrneștilor strajnic cu 14 zloș pentru pomenire Sandru Anița Maria. Cine o fura-o să fie afurisit fiind noi de față eu popa Evtimie și popa David“.

Unele cărți erau cumpărate prin contribuția mai multor persoane sau a întregii obști, cele tipărite dincolo de munți fiind aduse deseori în condiții dificile. O însemnare de pe **Mineiul lunii ianuarie**, Mănăstirea Neamț, 1830, existent la Hațeg, însemnare care este reluată, cu mici variațiuni, pe aproape întreaga serie de mineie, oferă numeroase detalii

¹² vermeaghie (varmeghie) = comitat.

¹³ v. Livia Bacăru, *Ex libris-ul românesc cu blestem*, în *Revista bibliotecilor*, 1968, nr. 5., pp. 280—282.

în acest sens: „La anu 1832 la 14 noembrie s-or cumpărat aceste 12 Mineie de luni cu toată strădania protopopului și paroh Ioan Maximilian cu 200 două sute de zloț hîrtia, arjint fac 80 optzeci de zloți. Andriș Cișmașu pentru că l-am pus criznic la sf. biserica noastră neunită a Hațegului o dat 100 o sută de zloț hîrtia, ce fac arjint 40 patruzeci de zloț. Și Pavel Pop sau Călineanțu provențialiste au dat 50 cincizeci de zloț hîrtia, ce fac 20 douăzeci arjint. Și (c)titori sf. biserici domnu hotnogu Teodor Stanislav și Gheorghie Apostol și ceialalt (c)titori or dat 15 cinsprezece zloț hîrtia ce fac 6 șasă zloț. Si protopopu Ioan Maximilian o dat 35 trizeci și cinci de zloț hîrtia ce fac arjint 14 patrușprazeci zloț și cînd s-or cumpărat aceste cărți de la tipografie 200 de zloț hîrtia, ce fac arjint 80 optzeci de zloți, protopopu au pus bani și cu strădania lui s-or cumpărat și adus, și dacă or venit toate 12 mineie, apoi o căpătat protopopu bani 165 o sută șazeci și cinci de zloț hîrtia înapoi ce fac arjint ce fac 66 de zloț așa aceste 12 mineie de luni cumpărate cu bani de pomană ca în veci să fie sf. biserici neunită a Hațegului, și cine s-ar ispiti de Satana a le fura sau la altă biserică, biserică unită, a le da să fie afurisit de Dumnezeu și de soboru sf. Apostoli 12 și la judecata Domnului Hristos a toată lumea să se trimită în munca iadului cu diavoli în veci să se muncească. Si cetefi și cîntăreți cari nu v-or griji aceste cărți ci cu nebăgare de samă ca leneș vor fi de le vor rupe să fie judecați de Dumnezeu ca pe un vrăjmaș acestor cărți ce cu mare greotate li-am adus de la o tipografie de cei le vor griji să le primească Dumnezeu rugăciunea lor. Amin“.

Datele privind circulația vechilor cărți constituie argumente de prim ordin ale existenței unui intens schimb de valori culturale între cele trei provincii românești, legăturile dintre ele fiind mai presus de orice fel de barieră. Pe *Ceaslovul* editat de Antim Ivireanu la Tirgoviște, în 1715, identificat la Beriu, o însemnare destul de ștearsă pomenește de un posesor, Gheorghie Cadar, care a cumpărat cartea „de la Brașov cu 7 zloți“.

Prețuite cum se cuvine, așezate la loc de cinste, aceste cărți care într-o vreme constituiau singurele instrumente pentru deprinderea buchiilor, erau, bineînțeles, îngrijite de către cei care le dețineau. Sînt menționate, de aceea, și informații care se referă la legarea unor cărți. Pe foaia de gardă a unui *Liturghier* apărut la Sibiu, în 1798, exemplar existent la Săulești — Simeria, se spune: „S-au legat această sfîntă și dumnezească leturghie dimpreună cu alte 4 dărabă adevă Minei, Evanghelie, Apostolu și un Protocol al botezaților de mine mai jos decălitui cu trei 10 zloț și 50 crițari la anul 1848 aprilie 10 zile. Ioan Eli Diac neunit Orăștioara“. La fel, pe un *Penticostar* tipărit la Rîmnic, în 1743, aflat la Beriu, Gheorghe Nanici, legător de cărți, notează: „Eu Gheorghie Nanici Dascălul de la Sărăcsău dau această scrisoare de la mîna mea părintelui Peti Ion din Beriu cum că i-am legat Triodul, Penticostariu, Polostavu, Liturghia, Molitvenicu și mi-a plătit omeneste 20 de zloți și de mîncare ca un cinstit om de omenie. Anul 1817 mai 11 zile“.

O categorie aparte de însemnări o formează acelea privitoare la diverse fenomene naturale, la evoluția stării timpului, văzută, firesc, cu ochiul celui care muncea ogorul, într-o interdependență cu starea economică, cu repercusiunile pe care o calamitate o putea avea asupra agriculturii. Cronicarul este șocat îndeosebi de anumite dereglări meteorologice, de o ninsoare în plină primăvară sau de o iarnă prea dulce, de o

brumă care a dijmuit recolta viitoare sau de alte vicisitudini care au putut influența prețul cerealelor la un moment dat.

Un **Triod** scos la Rîmnic, în 1731, existent tot la Beriu, are pe foile sale liminare mai multe asemenea notații, ce pot să reconstituie file întregi din monografia satului. Iată ce ni se relatează într-o scriere de tranziție: „*Caș să o ști că în anul 1864 n-o fost struguri nici să facă cineva o fere de vin că și ceață o fost o picat bruma o săptămînă o dat o tot picat în toate nopțile*“. Pentru următorii ani, o altă descriere aduce în continuare noi elemente: „*În anul 1866 atîți struguri o fost ca năsipu la ales și o picat bruma de sta ca zăpada peste tot locu în toată Țara Ardealului adecă unșpe 12 zile ale lui mai și noi om făcut vo 40 de feri da alți n-o făcut nici o cupă și nici sămînțe n-o avut altu togma la tîrgu Rusalelor mercuri spe joi o fost lucru asta. În anul 1867 în luna lu mai în 3 zile o venit muștele car mor vitele de ele pe la amneaz și la vecerne o fugit vacile toate din pădure tot zi de joi și li-o ținut oamenii tot în posadă zuoa și li-o afumat cu balebă și li-o uns cu duhot și numa două zile o stătut și-o dat o ploe și o răceală și nu știu dusu o au o murit că nimenia văzut nici una*“.

Pe ultima filă albă a cărții, un alt cronicar sau poate același, care de data aceasta se iscălește, Iosif Pescariu, face o statistică sintetică a satului: „... *să o ști că în anul 1863 în luna lu septembrie în 20 de zile o are satu 53 de căși*...“. Pe aceeași pagină, un cronicar al anului următor furnizează noi date privitoare la starea vremii, o inundație producînd mari perturbații în viața colectivității: „*În anul 1864 în luna lui iulie în 30 la amneaz s-o pornit a ploa și o tot ploat pînă în august adecă 4 zile și 4 nopți și o venit apele foarte mari de o stricat Sărăca foarte rău și le-o înecat moara și tot și ale Căstăului și era gata să îi neacă și oile noste da apa o fugit dila ele și și dila ale orașului și casa (...) o înecat-o și în Căstău 7 copii o înecat și o și nins nu numai la custuri¹⁴ ci și Godeanu o încărcat de zăpadă de nu să vedea nici decît și nu s-o lot vo tri zile*...“.

În fine, o altă inundație este amintită lapidar pe versoul foi de gardă a unui **Ceaslov**, tipărit la Rîmnic, în 1784, identificat la Pojoga — Zam: „*În 14 zile iunie anul 821 vineri au ieșit foarte mare Murășu*“. Tot pe această carte, pe forțat, martorul unui alt cataclism natural notează: „*În 23 de zile lunii lui martie anu 1821 s-au cutrămurat pămîntul în zori de ziuă*“.

Nu mai puțin interesante, dar neavînd totuși, în această zonă, frecvența tipurilor anterioare, însemnările de natură istorică aruncă o lumină revelatoare asupra unor evenimente trecute, aceste știri semioficiale, neîncărcate întotdeauna de cea mai pură obiectivitate, constituind un material documentar auxiliar. Vom transcrie o singură însemnare de acest gen, importantă prin faptul că reflectă impresia unui martor ocular al răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, care se încumetă, deși trecuseră doar 24 de zile de cînd „s-au început răbelia“, să evalueze pierderile. Iată textul, scris pe un exemplar din **Cazania lui Varlaam** (1643), existent la Filiala Arhivelor Statului Deva (fig. 4): „*Scris-am eu popa Mihail Popovici paroh Simeria neunit cînd s-au început răbelia în Ardeal de au sculat Horea țara de au spart curțile domnilor și-au omorît unguri 100 iară rumâni au perit 7 mii de oameni 1784*“. Alăturat, cu același scris, o altă datare: „*1785 scris mai zo 31*“.

¹⁴ custură = creastă de munte.

Rămânind undeva în memoria latentă a unei colectivități umane, ca niște insolite mărturii despre veacurile trecute, aceste însemnări aflate pe filele îngălbenite ale unor monumente de limbă și cultură medievală pot constitui în continuare o lectură palpitantă, un izvor nesecat de informații.

LIVRES AVEC DES NOTES MANUSCRITES (I)

— Résumé —

Eu commençant par cet ouvrage, l'auteur met en valeur une partie de nombreuses notations qui contiennent des dates historiques — économiques, des indications sur l'état du temps, sur les calamités naturelles, ou à propos de la circulation des livres anciens sur l'ensemble du territoire du département de Hunedoara, la plupart de ces notes inédites ayant une graphie chirilique.

Il ne manque pas aussi quelques d'ex-libris célèbres par leur appartenance, ainsi que celui du stolnic Constantin Cantacuzène ou la signature autographe du Avram Iancu. La déchiffrement de ces annotations manuscrites offre, en même temps, l'occasion à connaître des états de la langue du XVII-e et du XVIII-e siècle, des authentiques documents en illustrant l'aspect vid d'idiome populaire, archaïque.

LA LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1 — Toma d'Aquino, *Commentarii in octo libros politicorum Aristotelis*, Paris, 1645. Page de titre avec l'ex-libris du stolnic Constantin Cantacuzène ;
- Fig. 2 — a. *Îndreptarea legii* (Le Guide des lois), Tîrgoviște, 1652, page 159. La signature autographe du Avram Iancu ; b. Détail.
- Fig. 3 — *Evangelie învățătoare* (Évangile instructive), Monastère de Dealu, 1644. Inscription sur la page 787, verso.
- Fig. 4 — *Cazania lui Varlaam* (L'homélie de Varlaam), Iassy, 1643. Inscription sur le feuillet 131, verso.

IN OCTO LIBROS POLITICORVM

EXQUISITISSIM

*Editio nova, quamplurimis quibus scilicet mendis correctis, cum Exemplari Romano, ac aliis
relictissimis manuscriptis codicibus collata. Per J. P. F. Gosses, Bibliop. Ordini*

*Predicatorum S.T.D. ac in celeberrima Coloniensi Universitate
Professorum Publicorum.*

Accessit singulorum Librorum, & lectionum Epitome cum famosis libris cuiusque
Libri propolitionibus, & copiosissimo Indice. PER V. CAR. DE VIN. MARINUM
Minoritani Recollectum Nivernensem, Provincie Parisiensis
Recollectorum Patrem & Cultorem.

Apud DIONYSIUM MONTANUM, via Tacobadi, Ob
Orno Salamandra.

Ex ^{CPM PRIVILEGIUM REGIS} *Lionis Galliarum sancto domini*

Foaia de titlu cu ex — librisul stolnicului Constantin Cantacuzino.

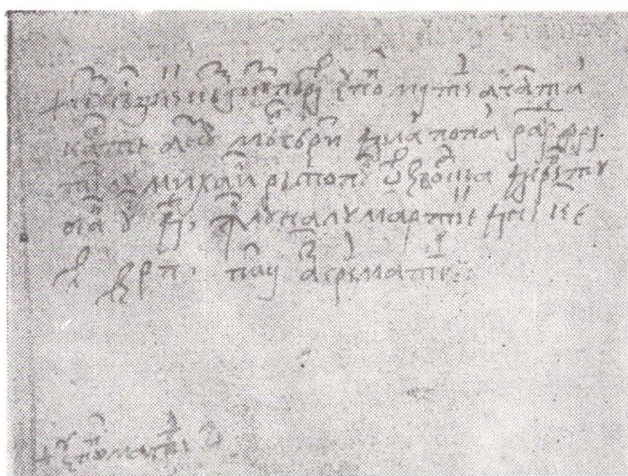

Fig. 3 — Evanghelie învățătoare, Mănăstirea Deal, 1644. Însemnarea de la p. 787 v.

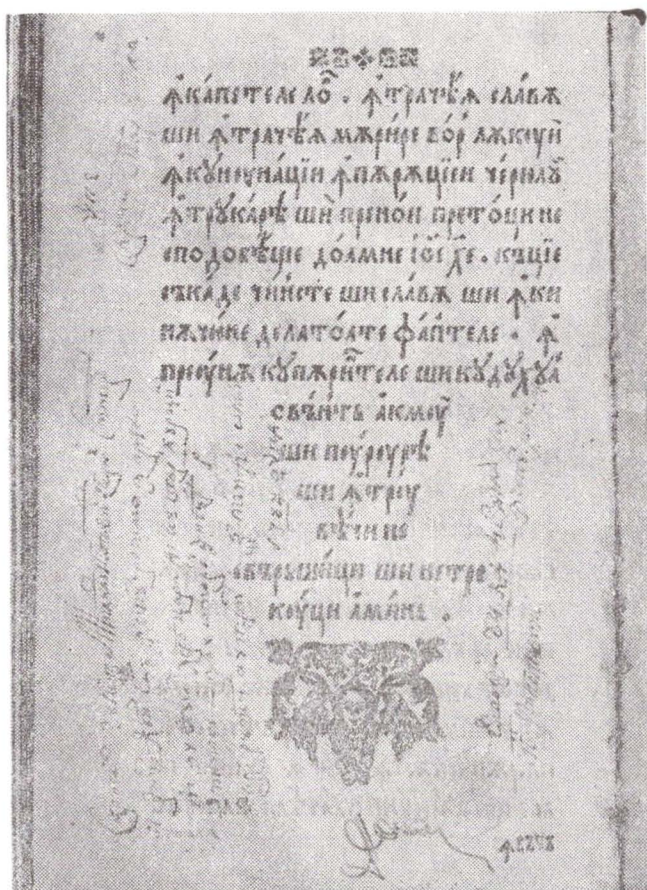

Fig. 4 — Carte românească de învățătură (Cazania lui Varlaam), Iași 1643. Însemnarea de la f. 131 v.